

מוספים, ספרים, אירועים

מהדורה מדליקה

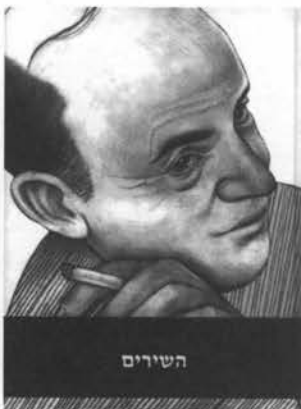
כמה וכמה חידושים רעננים כלולים במהדורה החדשה **חיים נחמן ביאליק השירים** - המהדורה המלאה והמעודכנת בעריכת פרופסור אבנר הולצמן (הוצאת דביר 2005) הראשונה מאז פקעו הזכויות על שירי ביאליק בתום שבעים שנה למות המחבר. אף שאין זו מהדורה אקדמית, וטוב שאיננה כזאת, יש בה חידושי עריכה ופרשנות שיאהיבו מחדש את "המשורר הלאומי" על הקוראים בני ימינו: ראשית, מבוא קצר ותמציתי בפתח כל שיר; שנית, ביאורי מילים והקשרים בצד שורות השירים; שלישית, סדר כרונולוגי של השירים ללא חלוקה לז'אנרים כפי שהיה מקובל במהדורות עד כה; ורביעית, מבחר מתוך כמה וחמישים שירים שגנו ביאליק.

בצדק אמר פרופסור מנחם פרי, באירוע להשקת הספר במרכז עינב, כי זהו "ספר נפלא, שרק פרופסור הולצמן, בידענותו הרבה ובענוותנותו הגדולה, יכול היה לחבר. ספר הפורש בעריכתו ובסידורו דרמת קריאה חדשה שלא נחשפה קודם".

ובאמת, הפקעת היצירות מ"גטו" החלוקה לז'אנרים ("שירים", "מוזמורים ופזמונות", "שירות") כפי שניתנו במהדורת כל כתבי ביאליק עד היום; הצגתם ברצף כתיבתם הכרונולוגי בצירוף מבואות קצרים ופירושים, וכן התמצית הביוגרפית הניתנת בסוף הספר, מספקות את החומרים "הסנסציוניים", לעתים, למי שיידע לגלותם ולצרפם יחד. לדוגמה: הפואמה 'בעיר ההר' מופיעה במהדורות הישנות במדור "שירות" (בין 'מתי מדבר' ו'הברכה') ואילו במהדורה הנוכחית היא מופיעה במקומה הכרונולוגי כאשר מקדים אותה השיר האופטימי 'עם שמש'. מעניין במיוחד סיפורו

של שיר זה (הנתון מצדו בין 'על השחיטה' לבין 'בעיר ההר') כפי שמספרו הולצמן. ובכן, את 'עם שמש', כמו את 'בעיר ההר', כתב ביאליק בקישינוב ביוני 1903 בעת שעשה בעיר בראש משלחת מאודסה לחקור ולתעד את הפוגרום שהתחולל בפסח אותה שנה, ביקור שהניב, כעבור כמה חודשים גם את 'בעיר ההר'. ונשאלת השאלה: מניין הנימה האופטימית של 'עם שמש' (הנפתח במילים: "עם שמש השכימו להרים - ומצאתם/ הזהב הטוב והכתם...") ומסתיים בשורות: "הו, גמולי מחושך, עתיקי מאמש - / תלו שמש על ראשכם, תלו שמש!" על רקע רושמו הקודר של הפוגרום, הניכר גם בשיר שקדם לו, 'על השחיטה'?

במבוא הקצר לשיר אומר הולצמן כי יש שראו ב'עם שמש' שיר עידוד לחיים על רקע הפרעות, ויש שראו בו שיר שנכתב "לכבוד הקונגרס השישי של הציונים", כלומר כמביע ביטחון בעתידה של התנועה הציונית. אולם מה שהולצמן אינו אומר במבוא עצמו (בעמ' 250), הוא מספר בנספח "חיי חיים נחמן ביאליק - לוח תאריכים" (עמ' 539). ובכן, שם, בנוסף לעובדות הידועות דלעיל הוא מוסיף: "בקשינוב הכיר ביאליק את הציירת אירה יאן (אסתר סליפאן) תושבת העיר והחל הקשר האישי ביניהם". די, לדעתי, בהערות שוליים צנועה זו כדי לשפוך אור על הרקע האמיתי, האישי, לאופטימיות מלאת האור של 'עם שמש'. יתר על כן: רושם זה מתחזק גם מהפירוש המילולי שמצרף הולצמן לשורה "הו, גמולי מחושך, עתיקי מאמש -" המופיע בצד השיר. הולצמן מציין כי זוהי פראפראזה על "גמולי מחלב, עתיקי משדיים" על פי ישעיהו כח פסוק ט. אין קושי, לדעתי, להבחין כאן בפניית המשורר אל הגבריות הבוגרת של

נמעניו, כהולמת גם את הרקע הרומנטי של פגישתו עם אירה יאן.

זאת ועוד, וגם זאת ניתן ללמוד מהעריכה המיוחדת של ספר זה: מקץ ארבע שנים ב-1907 כתב ביאליק את השיר 'הולכת את מעמי - לכי לשלום' שיר הפרידה מאירה יאן (1919-1869). על נסיבות כתיבת השיר מספר הולצמן כי היה זה בהאג שבהולנד לשם בא ביאליק להשתתף בקונגרס הציוני השמיני. להאג באה גם אירה יאן, שעסקה אז באיור מהדורת שיריו, כדי להיפרד ממנו לפני עלייתה לארץ ישראל, "ספק מתוך ייאוש מעתיד היחסים עמו, ספק מתוך תקווה למשוך אותו אחריה ארצה". על השיר עצמו כותב הולצמן, כי הוא חוליה נוספת במסכת רתיעותיו של הדובר מהיענות מלאה ומחייבת לאהבת אשה, או לקשר אנושי אינטימי בכלל, רתיעה המביאה אותו להתכנסות בתוך עצמו. לדברי הולצמן "השיר מתאר מעמד של פרידה שבעקבותיה ממחר הגבר להתאושש בעזרת עוגנים מנחמים מבחון ומבפנים: יפי העולם מזה ולבו המלא רגש חזון מזה". הוא מצייע לעצמו ולנמענת להתבונן בשמים ולשאוב מהם שלווה, חרף אובדן כוכבים הכבים בהם (עמ' 343). וכך נחתם השיר:

כמוני שאי עינייך השמימה
ולמדי-נא מהם שלווה:
ראי, כאלה וכאלה יאבדו
כוכבים מדי לילה לשמים -
והם בעושרם עומדים ובשלוותם
ואינם חשים כלל באבדתם,
וכמו לא נגרע כלום מזהבם. (עמ' 345)

הולצמן כותב כי פרשת היחסים שבין ביאליק לאיריה יאן הוסתרה שנים רבות ונחשפה רק ב-1972 לאחר פטירתה של מאניה ביאליק. מה שברור, מכל מקום, מהשירים הבאים אחרי שיר זה בסדר הכרונולוגי של מהדורה זו, כי ביאליק היה רחוק "מלהתאושש בעזרת העוגנים המנחמים מבחון ומכפנים", כדברי הולצמן. שיר אחר שיר, ברצף של שישה שירים לפחות, על פני כשנה שלמה, משקף מצב של אי שקט נפשי ותסיסה פנימית גדולה. על השיר 'ערבית' שפורסם בסתיו 1907 כתב ביאליק לידידו בן עמי: "בחיי הפרטיים אין ריח ואין טעם... ולפעמים תנוח עלי רוח לאבד עצמי לדעת". השיר שנכתב אחריו, 'היה ערב קיץ', הוא שיר ארוטי ניהיליסטי. אותם כוכבים משרי שלווה שב'הולכת את מעמ' הם סרטורים לדבר עברה בשיר זה: "וכסרטורי עברה קורצים, רומזים כוכבים, / ועיניהם פז תובעות; / צר רוח הזנונים גם את עשבות השדה / ואת אבני הרחובות" (עמ' 349). כמוהו גם השיר 'יש לי גן', ממרס 1908, שיר ארוטי בעליל ("יש לי גן ובאר יש לי, / ועלי באר תלוי דלי") וכן השירים 'תרוה יפה', 'מנהג חדש', 'לא ביום ולא בלילה', שבכסות של שירי עם עוסקים כולם בשאלת הבחירה והזיווג המיני (וראה זיוה שמיר מה זאת אהבה [דביר, 1991]). כאמור, ספר עשיר, החושף דרמה שירית ואישית מרתקת.

חיבוק לאלכנסדר פן

השנה, ואף בגליון קרוב של 'עתון 77', מציינים 100 שנה להולדת המשורר אלכנסדר פן. עיון במבחר שיריו לילות בלי גג (עורך: עוזי שביט, הקיבוץ המאוחד, 1985) מזמן לנו פגישה מעניינת בין פן לביאליק. בשיר ללא כותרת משנות השלושים, עושה פן שימוש בשורות משירו של ביאליק 'על השחיטה', וכך הוא כותב בבית הראשון:

"שמים בקשו רחמים עלי!..."
מאיזה בקבוק זה בא לי?..."

כן,
מעומק שכוח דומעים אלי
פצעי תפילתו של ביאליק. (עמ' 40)

הולצמן, ראה דלעיל, מזכיר לנו כי 'על

השחיטה', שנכתב בקישינב ב-1903, הותיר את רישומו המהדהד בקרב הקוראים לא כל כך בשל דברי הבוהו כלפי הרוצחים, "אלא בשל ההאשמה המוטחת בו כלפי מעלה: השמים מוצגים כמרחב ריק מנוכחות אלוהית... שורות כמו 'אם יש צדק - יופע מיד', או 'נקמת דם ילד קטן - עוד לא ברא השטן' נחרתו בזיכרון הקולקטיבי של קוראיו" (248 שם).

המשורר המהפכן אלכנסדר פן, שבוודאי לא היה שותף למסר הציוני של הפואמה 'בעיר ההרגה', שנכתבה גם היא באותה עת, יכול היה להתחבר ללא קושי לביאליק של 'על השחיטה', הכותב, כזכור, בשיר זה: "שמים בקשו רחמים עלי! / אם יש בכם אל ולא בכם נתיב - / ואני לא מצאתי - / התפללו אתם עלי! / אני - לבי מת ואין עוד תפילה בשפתי...". פן נוטל את בדל השורה הביאליקאית, אשר באה לו מקרקעית של "איזה בקבוק", וממשיך אותה בבית השני של שירו:

"אם יש בכם אל..." אלו המחורבן / ערק מלהיות שומע... / הוא כאן, לזכרם של נופלים על חרבם, / תירוש עם זונה גומע...

הסיטואציה בשיר של פן מתרחשת בבית מרוח, כאשר אלוהים, אותו אל "מחורבן" כלשון השיר, ש"ערק מלהיות שומע", יושב בפונדק וגומע "תירוש עם זונה". הבית הבא אף מרחיק לכת בתיאורו הבוטה, כאשר היין שהוא לוגם הוא "יין השחיטה":

מהר, הדוכנאי, למזוג חת-ותרי
מיין השחיטה - על קונטו -
למר אלוהים, הפורם כפתורי
מכנס מתלהב מ"חונטה"

לא רק שאלוהים שותה "מיין השחיטה", אלא הוא גם פורם את כפתורי מכנסיו תוך התלהבות מאיזו "חונטה" (פרוצה), היושבת לידו.

לא אנתח את השיר כולו ואציין רק, כי הדובר בשיר של פן מזהה עצמו עם הכלב הנערף ב'על השחיטה' ('התליין הא צוואר - קום שחט! / ערפני ככלב, לך ורוע עם קרדום, / וכל הארץ לי גרדום - ') ושירו של פן מסתיים בשורות הבאות:

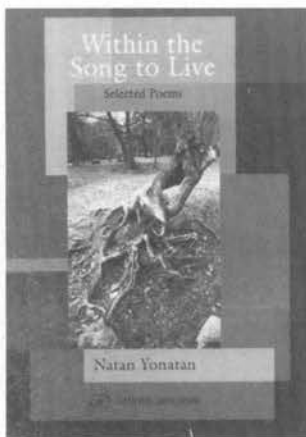
היייש בדמי יוצא מכליו.
קצי במאורה נובא לי...
"שמים בקשו רחמים עליו"
לוחש ומחבקני ביאליק...

ביאליק מסב את בקשת הרחמים מ"עלי" בשירו, ל"עליו" בשיר של פן, ומוסיף לכך חיבוק של אחווה, מעין אחוות משוררים חסרי אלוהים.

מהדורה חסרה

קצת מן המקצת ממה שעשה הולצמן לביאליק, ביקשה לעשות המשוררת והמתרגמת ג'ניס סילברמן רביבו (יחד עם אחרים) בתרגום מבחר משירי נתן יונתן לאנגלית במהדורה הדו-לשונית *Within the Song to Live* שראתה אור במלאות שנה למותו (הוצאת גפן ירושלים, ניו יורק). חבל שבשל שיקולים שונים לא נשלמה המלאכה כפי שתוכננה, שכן לא רק הקורא האנגלי, אלא גם העברי יכול היה לצאת נשכר ממנה.

איתרע מזלו של יונתן, והפופולריות שלו כמשורר היתה בעוכריו. המשורר המוכר לקהל הרחב לא זכה כמעט לשום התייחסות רצינית בביקורת הספרות העברית, עד שנוצר הרושם המוטעה שאין מה לחקור בשירתו. האמת היא שיונתן היה משורר בעל רוחב דעת שירי והכרות מעמיקה עם המקורות העבריים בהם עשה שימוש נרחב בשיריו. השימוש לעתים כה עדין ומוצנע, עד שקריאה חפוזה, כפי שהורגלנו בה אצל יונתן, עלולה שלא לגלות אותם כלל. בדף הקרוי "ההערות החסרות" שרשמה המתרגמת ושהגיע לידי, היא חושפת

כמה מאותן הערות ומראי מקום המאירים את השירים לעומקם ושלא פורסמו לבסוף. לדוגמה, השיר 'איש מביט בבנו' (ובאנגלית: man looks at his son) עמודים 40-41. כבר על פניו זהו שיר מורכב למדי ("איש מביט בבנו / ורואה בעינו את מה שהיה / ומה שהנו ומה שיהיה כשהוא / עצמו כבר אינו...") העוסק בהשתקפויות הדדיות של האב בעיני בנו ושל הבן בעיני אביו, וכן בנושא השכול והעקדה, נושא חוזר ונשנה אצל יונתן, ששכל את בנו בכורו ליאור במלחמת יום הכיפורים. אולם בעוד שהאזכורים למעשה העקדה ("ולא אש ולא עצים / ולא שה ולא שופר") ברורים מאליהם, לקורא העברי לפחות, לא כן השורות "ואין צועק ואין עונה / חרישית תאסף חלקת